

АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

ПИТАННЯ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Збірник наукових праць

Видається з 1997 р.
Випуск 16

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'S. G. G.', is located in the lower right quadrant of the page.

Харків
ТОВ «Кроссруд»
2008

В.Ю. Шепітько, д.ю.н., професор,
член-кореспондент АПрН України
завідувач лабораторії «Використання сучасних
досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю»
Інституту вивчення проблем злочинності
АПрН України, м. Харків

В.А. Журавель, д.ю.н., професор,
завідувач сектору дослідження проблем
прокурорської діяльності та досудового слідства
Інституту вивчення проблем злочинності
АПрН України, м. Харків

Г.К. Авдєєва, к.ю.н., ст. науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інституту вивчення проблем злочинності
АПрН України, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Підвищення ефективності діяльності слідчих органів залежить, насамперед, від якості розроблених криміналістикою прийомів, засобів та методів здійснення досудового слідства. Серед сучасних криміналістичних розробок особливе місце посідають організаційно-тактичні засоби. І це не випадково, оскільки досягнення мети кримінального судочинства не можливе без застосування оптимальної системи процесуальних дій, здійснення ретельної підготовки до їх провадження, обрання найбільш доцільних тактичних прийомів у ситуаціях, що склалися, тощо. Більше того, самі слідчі завжди конче зацікавлені в обранні таких організаційно-тактичних засобів, пізнавальні можливості яких найбільш повно сприяють вирішенню завдань щодо одержання правдивих показань, визнання вини, виявлення і закріплення певних слідів злочину в матеріальній обстановці або в пам'яті людей, розв'язання конфліктної ситуації, мінімізації тактичного ризику і недопущення настання негативних наслідків, упередження і подолання протидії розслідуванню.

У зв'язку з цим нагальним є не лише формування самих організаційно-тактичних засобів, а й те щоб ці засоби відповідали критеріям ефективності. Щодо проблем формування організаційно-тактичних засобів, то, як видається, можна вио-

кременити два аспекти. Перший пов'язаний із процедурою їх розроблення, а другий - із можливістю їх реалізації в повсякденній практиці розкриття та розслідування злочинів. Зазначені аспекти знаходяться у певному діалектичному взаємозв'язку, оскільки самі по собі тактичні прийоми і рекомендації, тактичні комбінації і операції мало що значать для практики розслідування злочинів, якщо порядок їх використання з цією метою не забезпечено організаційно, якщо вони розроблені без урахування реальних потреб практики і якщо, нарешті, вони не стали надбанням слідчих, дізнавачів, оперативних працівників при їх навчанні (професійній підготовці).

При визначенні критеріїв ефективності організації розслідування в цілому необхідно виходити з того, що це складна, багатоаспектна проблема, розв'язання якої залежить, передусім, від таких чинників: ретельного аналізу вихідної інформації (на цей чинник вказало 44,7 % опитаних слідчих¹); конкретизації предмета доказування та правильного визначення завдань розслідування (49,7 %); аргументованого визначення шляхів та способів вирішення поставлених завдань (25 %); мотивованого висунення версій та складання письмового плану розслідування (38,8 %); ретельного контролю за виконанням плану розслідування (22,5 %); своєчасного корегування плану розслідування (30,6 %); організації здійснення слідчих дій та тактичних операцій (48,8 %); належної координації дій учасників розслідування (37,8 %); налагодженої системи взаємодії в процесі розслідування між слідчими та оперативно-розшуковими органами (69,1 %); належного матеріально-технічно забезпечення процесу розслідування (50,3 %).

Реалії сьогодення дають підстави констатувати, що серед найбільш дієвих засобів підвищення ефективності організації

---

¹ З метою визначення найбільш раціональних шляхів підвищення організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства співробітниками Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України за спеціально розробленою анкетною було проведено опитування 320 слідчих, з яких слідчих прокуратури - 298 респондентів, СБУ - 22 респонденти. В опитуванні прийняли участь слідчі прокуратури з таких регіонів України: Автономна республіка Крим - 7; Вінницька область - 9; Дніпропетровська область - 44; Закарпатська область - 8; Запорізька область - 47; Київська область - 44; Львівська область - 9; Миколаївська область - 14; Одеська область - 28; Сумська область - 23; Тернопільська область - 11; Херсонська область - 35; Хмельницька область - 19. Відсотковий розподіл за досвідом роботи склав: до 1-го року - 10,6%; до 3-х років - 21,3%; до 5-ти років - 21,9%; до 10-ти років - 26,2%; більше 10-ти років - 20%.

розслідування можна назвати такі: а) розроблення систем типових версій та механізмів їх використання при розслідуванні конкретного різновиду злочинів, у тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки (такої ж думки дотримуються 61,6 % опитаних респондентів); б) вдосконалення процедури висунення і перевірки робочих версій та контрверсій (35,3 %); в) більш широка практика застосування алгоритмізації та програмування процесу розслідування (14,7 %).

Крім того, в контексті розглядуваної проблеми актуальною залишається необхідність розроблення нових методик розслідування та вдосконалення існуючих, поширення передової слідчої практики, модернізація форм взаємодії та координації дій слідчих органів з іншими суб'єктами при розслідуванні окремих видів злочинних проявів тощо.

Загальноновизнаним є твердження, що ефективність організації розслідування залежить від застосування планування та прогнозування як невід'ємних складових конструктивної діяльності слідчого. Йдеться про розумові операції, які спрямовані на формулювання завдань розслідування та визначення найбільш раціональних і ефективних шляхів їх розв'язання, а також передбачення можливих найбільш імовірних результатів процесу доказування, форм поведінки учасників кримінального процесу, наслідків застосування тих чи інших організаційно-тактичних засобів тощо. І хоча прогнозування носить допоміжний характер по відношенню до планування, воно його істотно збагачує, а взаємна інтеграція конкретних прийомів планування та прогнозування дозволяє розробити оптимальну процедуру прийняття тактичного рішення. У зв'язку з цим прогноз слід розглядати як одну з підстав планування поряд з версією і слідчою ситуацією (ситуацією слідчої дії).

Виходячи з важливості планування та прогнозування для забезпечення ефективності організації розслідування, як позитивне слід відзначити, що переважна більшість опитаних нами слідчих (92,8 %) здійснює планування досудового розслідування за рахунок складання письмових планів. При цьому письмові плани головним чином складаються з метою: організації процесу розслідування в цілому (на це вказали 91,2 % опитаних слідчих); здійснення окремої слідчої дії (24,7 %); провадження тактичної операції (14,4 %). Серед форм письмового плану найпоширенішими є такі: розгорнуті, згідно до запропонованої

типової форми (44,1 %); прості, у вигляді переліку слідчих дій (41,2 %); у вигляді блок-схем (алгоритмів) (17,8 %); сітьові графіки (3,7 %).

Щодо самих організаційно-тактичних засобів, то під час здійснення досудового розслідування слідчими найбільш часто використовуються такі з них: окремі тактичні прийоми (25,6 %); комплекси тактичних прийомів (тактичні комбінації) (26,6 %); оптимальні системи слідчих дій (25,3 %); тактичні операції (комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів) (49,7 %). Наведені дані свідчать про те, що слідчі віддають перевагу комплексному застосуванню слідчих дій і оперативно-розшукових заходів або тактичних прийомів.

При цьому слідчі не є абсолютно вільними у обранні тих чи інших організаційно-тактичних засобів, а повинні враховувати певні чинники, котрі зумовлюють цей вибір. До числа чинників, котрі детермінують вибір слідчими того чи іншого організаційно-тактичного засобу, як видається, можна віднести на пізнавальному рівні – характер слідів злочину, на нормативному рівні – наявність правових підстав, на тактичному рівні – фактичну необхідність і ефективність їх застосування. У свою чергу ефективність організаційно-тактичних засобів визначається, з одного боку, можливістю отримання відповідного результату, а з іншого, оптимальністю їх застосування.

Отже, визначення критеріїв ефективності застосування організаційно-тактичних засобів досудового слідства повинно здійснюватись на підставі поєднання двох чинників – *результативності і оптимальності*.

Під результативністю слід розуміти, передусім, одержання максимуму потенційно можливої доказової інформації (на цей показник вказало 75% опитаних слідчих). Водночас при оцінці результативності застосування певних організаційно-тактичних засобів недостатньо виходити із однієї лише констатації одержання доказової інформації. В кожному конкретному випадку важливо визначити величину, обсяг, кількість отриманих відомостей у відповідності до потенційних можливостей кожного із застосовуваних організаційно-тактичних засобів в певній ситуації розслідування, а також необхідно з'ясувати рівень досягнення мети і вирішення завдань розслідування, наприклад, одержання правдивих показань, визнання вини, ступінь впливу цих засобів на розв'язання конфліктної ситуації, забезпечення

слідчої таємниці, в тому числі таємниці джерел отримання необхідної інформації, зниження або подолання наміру протидії розслідуванню, збереження до певного моменту ще невикористаного джерела доказової інформації тощо. Звідси виникає необхідність у встановленні рівня ефективності застосування кожного конкретного організаційно-тактичного засобу.

Результативність застосування конкретного організаційно-тактичного засобу при здійсненні тієї чи іншої слідчої дії зазвичай досягається за умов обов'язкового врахування: обсягу інформації, яка є у розпорядженні слідчого (на цей чинник вказало 57,5 % респондентів); професійного рівня слідчого, його пізнавальних, комунікативних та конструктивних здібностей (54,7 %); ступеня складності завдань, що підлягають розв'язанню (18,7 %); наявності чи відсутності часу для належної підготовки до слідчої дії (28,1 %); характеру самої слідчої дії (вербальна, невербальна, комплексна)² (17,8 %); позиції та поведінки учасників слідчої дії (16,2 %); ситуації слідчої дії (безконфліктна, конфліктна, приваблива, тупикова) (21,6 %); ступеня тактичного ризику та рівня прогнозованості поведінки учасників слідчої дії (6,6 %); можливості застосування науково-технічних засобів (21,6 %) та залучення фахівців різних галузей знань до участі в слідчій дії (27,2 %).

Щодо останнього чинника, то як позитивне слід визнати доволі широку практику звернення слідчих за допомогою до спеціалістів різних галузей знань при проведенні слідчих дій. Так, 56,9 % респондентів відзначили, що роблять це завжди, 17,2 % – інколи. Разом із тим є високим і негативне та байдуже ставлення слідчих до можливостей залучення спеціалістів – 25,9 %. Найбільш часто слідчі звертаються до таких категорій спеціалістів: криміналіста (79,4 %); товаровознавця (22,5 %); інженера в галузі комп'ютерної техніки (10,9 %); економіста (3,1 %); бухгалтера (2,5 %); медика (4,5 %); психолога (2,4 %); аудитора (3,1 %); будівельника (2,1 %); еколога (1,9 %); хіміка (1,2 %).

---

² Проведене анкетування показало, що під час здійснення досудового розслідування найбільш часто в провадженні слідчих знаходяться такі слідчі дії: допит (на цю слідчу дію вказало 97,8% опитаних слідчих); очна ставка (33,7%); пред'явлення для впізнання (11,6%); обшук (20,3%); виїмка (47,5%); слідчий огляд (68,4%); освідування (5,9%); відтворення обстановки та обставин події (слідчий експеримент та перевірка показань на місці) (18,4%); одержання зразків для порівняльного дослідження (26,2%); призначення експертизи (56,9%); накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку (3,1%).

Разом із тим оцінювати ефективність застосування організаційно-тактичних засобів лише тільки по одержаному результату видається не зовсім правильним. Важливо при цьому враховувати, за допомогою яких конкретно засобів і трудових затрат досягнуто цього результату. Ось чому ефективність окремих організаційно-тактичних засобів поряд із результатом повинна також визначатися із врахуванням оптимальності їх застосування, тобто щоб ці засоби застосовувалися у відповідності до чинного законодавства (так вважають 60,3 % опитаних слідчих), своєчасно (52,8 %), на високому професійному рівні (36,9 %), з належною фіксацією отриманих результатів у відповідності до приписів кримінально-процесуального закону (43,4 %), залученням спеціалістів різних галузей знань (27,2 %), використанням необхідних тактичних прийомів, їх комплексів (24,9 %), застосуванням необхідної криміналістичної техніки (20,9 %), з дотриманням відповідних тактичних рекомендацій (10,9 %).

Враховуючи висловлене, можна сформулювати дві процесуальні умови, котрі визначають вибір належного організаційно-тактичного засобу для вирішення певного окремого завдання доказування: по-перше, необхідно, щоб безпосередня мета і пізнавальні можливості конкретного організаційно-тактичного засобу, що застосовується, максимально співпадали із характером тих окремих завдань, що вирішуються на певному етапі розслідування; по-друге, повинні неухильно дотримуватися спеціальні процесуальні приписи, з якими законодавець пов'язує забезпечення оптимального режиму зібрання доказів і дотримання прав осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Крім процесуальних умов, котрі визначають вибір належного організаційно-тактичного засобу, також треба виходити з його тактичної доцільності, котра, в свою чергу, зумовлена декількома обставинами: 1) можливістю розв'язати певне першочергове завдання доказування шляхом застосування близьких за пізнавальними можливостями організаційно-тактичних засобів; 2) необхідністю вирішення декількох близьких по важливості завдань доказування за рахунок застосування різних організаційно-тактичних засобів; 3) можливістю послідовного застосування декількох однакових або різних організаційно-тактичних засобів (тактичних комплексів).

Так, серед найбільш ефективних тактичних прийомів, що спрямовані на розв'язання конфліктних ситуацій можна на-

звати такі: максимальна деталізація показань (на цей прийом вказало 42,8 % опитаних слідчих); пред'явлення доказів із напроцюванням їх викривної сили (42,5 %); зіставлення показань з іншими доказами (41,3 %); стимулювання позитивних якостей підозрюваного, обвинуваченого (32,8 %); роз'яснення положень закону (24,1 %); використання конфліктних стосунків між співучасниками злочину (19,6 %); оголошення показань інших осіб (10,3 %); пред'явлення спочатку ключового доказу з роз'ясненням того, що він не є останнім (6,9 %).

Отже, варіативність, можливість заміни одних організаційно-тактичних засобів іншими і є запорукою реалізації тактичної доцільності при обранні саме найбільш ефективного з них, наприклад від системи тактичних прийомів, яка у даній ситуації стає малоефективною, слідчий може перейти до іншої, котра в силу ситуації, що склалася, є більш необхідною та ефективною³.

Таким чином, тактичні прийоми, рекомендації, комбінації та операції не лише утворюють систему організаційно-тактичних засобів, але й є головним інструментарієм слідчого для розв'язання тактичних завдань, що виникають в тій чи іншій слідчій ситуації.

Аналізуючи кожний організаційно-тактичний засіб, треба зазначити, що, не дивлячись на значну наукову та практичну значущість цих категорій, питання щодо визначення їх поняття в криміналістичній літературі залишаються дискусійними. Так, на сьогодні можна виокремити декілька підходів до визначення поняття тактичного прийому. На думку одних вчених-криміналістів зазначену категорію слід розглядати як спосіб дії, обраний слідчим з урахуванням слідчої ситуації⁴, інші науковці вважають, що тактичний прийом охоплює не тільки спосіб дій, але й лінію поведінки слідчого⁵ або навіть є способом вербального і невербального впливу на об'єкт (фрагмент об'єктивної дійсності, документ, предмет, людину), що сприяє ефективному

---

³ Див.: Богинский В.Е. К вопросу о системах тактических приемов допроса подозреваемого // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства: Краткие тезисы. – Х., 1978. – С. 260.

⁴ Див.: Гончаренко В.Г., Сокиран Ф.М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: Навчал. посібник. – К., 1994. – С. 17; Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики: Монография. – Х., 2002. – С. 23; Гаврилин Ю.В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных преступлений в определениях и схемах: Учеб. пособие. – М., 2004. – С. 8 та ін.

⁵ Див.: Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград, 1993. – С. 105 та ін.

збиранню та використанню інформації, оптимізації розв'язання інших завдань щодо підготовки і проведенню слідчої дії⁶.

Щодо тактичних прийомів, то найбільш перспективним напрямком слід визнати намагання науковців розробити певні їх комплекси у відповідності до наявної ситуації, що склалася як у процесі розслідування в цілому, так і при провадженні конкретної слідчої дії зокрема. Серед цих комплексів особливе місце посідають системи тактичних прийомів провадження окремих слідчих дій⁷. При цьому обов'язковою умовою є те, що система тактичних прийомів процесуальної дії повинна становити не просту їх сукупність, не будь-який їх перелік, а лише таку побудову, яка передбачає організацію їх у вигляді цілісного утворення, в якому складові компоненти взаємопов'язані, посідають відповідне місце у певній послідовності та виконують необхідні функції⁸.

У зв'язку з цим серед шляхів, що спрямовані на підвищення ефективності застосування тактичних прийомів можна назвати такі: визначення максимально вичерпного переліку тактичних прийомів стосовно кожної слідчої дії (44,4 %); здійснення типізації ситуацій слідчих дій (23,1 %); розроблення оптимальної послідовності (алгоритмів) реалізації тактичних прийомів, їх комплексів – тактичних комбінацій, відповідно до кожної типової ситуації (39,7 %); визначення характеру тактичних прийомів, їх конкретного змісту та призначення (12,5 %).

При розв'язанні проблем забезпечення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства неможливо залишити осторонь і питання забезпеченості слідчих підрозділів науково-методичними та техніко-криміналістичними засобами. При цьому треба відзначити, що під час опитування слідчі доволі відверто і в той же час критично надали оцінку щодо ступеня вирішення цього питання. Так, з числа опитаних задоволені рівнем забезпечення науково-методичною та довідковою літературою 46,6 % респондентів, в той же час техніко-криміналістичними засобами лише 32,2 %. Серед опитаних зустрічаються слідчі, які повністю незадоволені

---

⁶ Див.: Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М., 1976. – С. 51; Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 282.

⁷ Див.: Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х., 1995.

⁸ Див.: Шепитько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. – Х., 2007. – С. 123.

ні рівнем своєї забезпеченості науково-методичними та техніко-криміналістичними засобами, а звіти про їх нібито забезпеченість розцінюють не інакше як відомчі байки. Зазначене свідчить про наявність істотних недоліків у даній сфері, усунення яких передбачає необхідність консолідованих зусиль як з боку науковців щодо розроблення нових та вдосконалення існуючих засобів, так і відповідних державних структур для збільшення обсягів фінансування цих програм.

Крім того ефективність організаційно-тактичних засобів залежить не тільки від якості проведених наукових досліджень у цій сфері, а й від практики їх застосування слідчими під час конкретного акту розслідування. І в цьому аспекті особливого значення набувають питання щодо слідчих помилок, оскільки існує прямий зв'язок між результативністю невідкладних слідчих дій і розв'язанням завдань кримінального судочинства, тому що результат, якщо він не випадковий, є закономірним наслідком кваліфікованого проведення тієї чи іншої слідчої дії, вмілого застосування конкретного організаційно-тактичного засобу. Звідсіля зрозумілим є підвищений інтерес до якості провадження таких слідчих дій, як огляд місця події, допит, обшук, виїмка та мінімізації при цьому слідчих помилок, під якими більшість науковців розуміє відступ або невірне застосування кримінального чи кримінально-процесуального законодавства, а також відповідних криміналістичних рекомендацій⁹. Самі помилки за природою походження прийнято поділяти на гносеологічні, організаційні, правові, процесуальні, криміналістичні.

У зв'язку з цим вузькою й однобічною слід визнати думку К.В. Степанова, котрий під слідчою помилкою розуміє будь-які дії чи рішення слідчого при здійсненні розслідування по кримінальній справі, що виразилися у відхиленнях від вимог кримінально-процесуального закону¹⁰. З таким твердженням погодитись не можна, тому що помилки, котрі виникають при прийнятті процесуального рішення – це тільки «вершина айсбергу», основну, підводну його частину складають помилки в розумовій, пізнавальній діяльності, зокрема при висуненні і перевірці версій, оцінці доказів, провадженні окремих слідчих дій тощо. В цьому плані правий О.Я. Баєв, коли наголошує,

---

⁹ Див.: *Марченко А.Б.* Слідчі помилки та шляхи їх подолання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С.7.

¹⁰ Див.: *Степанов К.В.* Проблемы качества предварительного расследования: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – С.17.

що можна повністю дотриматися всіх норм кримінально-процесуального закону, у точній відповідності до них провести всі слідчі та судові дії і ні на крок не наблизитися до розкриття злочину і доказування винності особи, що його вчинила¹¹.

Серед причин, що призводять до слідчих помилок під час розслідування в першу чергу треба назвати такі: відсутність належного практичного досвіду (на цю причину вказало 59,6 % опитаних слідчих); відсутність належного теоретичного рівня підготовки (17,8 %); невміння організувати свою роботу (32,8 %); відсутність належного науково-методичного та техніко-криміналістичного забезпечення організації досудового слідства (25,6 %); надмірне навантаження слідчих (38,1 %).

Отже, ефективність організаційно-тактичних засобів залежить не лише від якості наукових розробок у цій галузі знань, але й від умілого їх застосування працівниками слідчих органів, за умов мінімізації помилок з боку останніх.

*Рекомендована до опублікування на засіданні
лабораторії «Використання сучасних досягнень науки
і техніки у боротьбі зі злочинністю»*

*ІВПЗАПрН України
(протокол № 9 від 10 вересня 2008 р.)*

Рецензент – доктор юрид. наук, професор В.О. Коновалова

---

¹¹ Див.: Баев О.Я. Уголовно-процессуальное исследование преступлений: система и ее качество. – М., 2007. – С. 88.